

УДК 94(477.65)«1941/1945»

Вадим Колечкін

ЗАХОДИ З ВІДНОВЛЕННЯ ПОГОЛІВ'Я ХУДОБИ У ПЕРІОД ВИЗВОЛЕННЯ КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ ВІД НІМЕЦЬКО-НАЦИСТСЬКИХ ОКУПАНТІВ (СІЧЕНЬ-ЛИСТОПАД 1944 р.)

У статті проаналізовано головні напрямки роботи та конкретні заходи партійного керівництва Кіровоградської області у питанні відновлення колгоспного тваринництва у 1944 р.

Ключові слова: Друга світова війна, визволення, сільське господарство, тваринництво.

Період визволення території Кіровоградської області від німецько-нацистських окупантів – один із найважчих в історії нашої області. Це зумовлено тим, що тут потрібно було не лише відновити органи влади, а й налагодити господарське життя. Проте цілі і пріоритети діяльності органів радянської державної системи можна оцінювати по-різному. Наукова розвідка є спробою проаналізувати діяльність партійних органів у сфері тваринництва.

Слід відзначити, що у цьому випадку не зовсім коректно говорити про «органи радянської влади». Реальне відновлення системи рад відбулося вже наступного, 1945 р. З огляду на це йтиметься про «органи партійної влади». В області всю повноту влади здійснювало бюро обласного комітету Комуністичної Партії (більшовиків) України на чолі з першим секретарем Ф. Горенковим, а у районах – районні комітети КП(б)У. Саме їм, а не залишкам довоєнних рад підпорядковувалися обласні, міські та районні виконавчі комітети Рад депутатів трудящих. Саме під керівництвом партійних органів здійснювалося налагодження усіх форм суспільного життя, починаючи з відбудови промислових підприємств і закінчуючи штучним заплідненням худоби.

Головним джерелом відомостей про діяльність партійних комітетів у сфері сільського господарства є періодичні звіти на адресу республіканського керівництва. Вперше проблема тваринництва згадується в інформаційному повідомленні на ім'я М. Хрушова від 15 березня 1944 р. У документі під назвою «Інформація» повідомляється, що за період з 20 жовтня 1943 р. по 10 березня 1944 р. було звільнено 12 районів Кіровоградської області (більше, ніж третина території). У цих районах було відновлено радянську владу, обрано голів колгоспів, призначено керівників районних організацій, директорів МТС, радгоспів.

На звільнені райони припадало 730 колгоспів, 26 МТС, 11 радгоспів. Колгоспна система була

практично зруйнована дворічним господарюванням нацистів. Окупанти не ставили перед собою завдання централізованого постачання міст. Їх було на окупованій території відносно небагато, а тому проконтролювати селянство вони повністю не могли, що призвело до численних крадіжок та зловживань з боку місцевих господарських керівників. Система МТС фактично була знищена під час евакуації. Таким чином, громадські двори були далекі від ідеального стану, хоча і справлялися з постачанням нацистської армії та окупаційної влади, а також забезпечували селянам пристойний рівень особистого добробуту. Крім цього, значних руйнувань зазнали господарства при відступі окупантів та під час бойових дій.

Станом на березень 1944 р. у 730 колгоспах звільнених районів налічувалося 9726 коней, у т. ч. 7200 робочих, 521 голова великої рогатої худоби та 171 свиня. Водночас у самих колгоспників було поставлено на облік 47520 голів великої рогатої худоби, у т. ч. 39900 корів. Таким чином, маємо підстави стверджувати, що процес руйнування торкнувся не так сільського господарства, як колгоспної системи взагалі і тваринництва зокрема. Наприклад, у середньому по 12 районах на кожні 2,5 колгоспи припадала одна корова¹.

Станом на 15 березня Червона Армія звільнила ще 10 районів (Новгородківський, Долинський, Златопільський, Великоисківський, Новомиргородський, Устинівський, Новоархангельський, Хмелівський, Підвисоцький, Маловісківський)². До 19 березня 1944 р. вся територія Кіровоградської області вважалася звільненою від німецьких військ.

В інформації підкреслювалося, що: «Отступающие немецкие части угоняли население, уничтожали промышленные предприятия, жгли и взрывали постройки, портили оборудование мастерских, а также трактора, комбайны, и сельхозинвентарь в МТС, колхозах и совхозах.

Меньшее разрушение имеем в районах, где Красная Армия стремительно наступала. Однако Большевикский, Новгородковский и Компанеевский районы понесли большой ущерб, в них осталось мало населения, угнан скот. Продуктивного скота в колхозах не осталось, лошадей имеется 2–3 на колхоз»³.

Варто наголосити на тому, що мова у документах йде не про селянські подвір'я, а про колгоспні двори, які були, до речі, розтягнуті не тільки окупантами, але й селянами, які просто жаліли колгоспну худобу, що залишилася після відступу німців, і розбирали її по дворах.

Відповідно до такого стану акцент у роботі партійних та радянських органів був зроблений на відбудові саме колгоспного тваринництва, при цьому переважно за рахунок колгоспників. Так, у постанові облвиконкому від 5 квітня ставилися наступні завдання:

1) затвердити план контрактації молодняка великої рогатої худоби по 18 районах у кількості 16500 голів (9550 бичків, 6950 теличок);

2) провести контрактацію ягнят та поросят;

3) контрактації підлягає молодняк 1942, 1943, 1944 рр.;

4) заборонити забій телят, ягнят та свинок, вести рішучу боротьбу із неконтрольованим забоем худоби (навіть власної – *В. К.*);

5) завершити контрактацію молодняка народженого 1942–1943 рр. до 1 травня, а молодняка 1944 р. – до 1 жовтня⁴.

Оскільки термін «контрактація» вживався у той час для позначення обов'язкового (підкреслення – *В. К.*) постачання селянами продукції державі (хоча і на основі номінальної платні за працю), то можна вважати, що у зазначеному випадку маємо справу фактично з продрозкладкою, або ж з певним аналогом середньовічної відробіткової ренти.

Повідомлення обкому КП(б)У на ім'я М. Хрущова від 22 квітня деталізує інформацію про стан колгоспного тваринництва в області. Так, зазначається, що з 87790 робочих коней, які були у колгоспах до війни, залишилося лише 15360. Зазначимо, що поголів'я коней у більшості випадків хворіло на коросту. Мабуть, саме тому у якості тяглової сили визначаються 251 колгоспна корова і 79231 корова колгоспників, які мали стати робочою худобою у 40% польових робіт.⁵

Також до війни в області налічувалося 7379 колгоспних тваринницьких ферм, у яких нараховувалося 181793 голів великої рогатої худоби, 171886 свиней, 109921 овець. В особистій влас-

ності колгоспників перебувало 180905 корів, 156039 свиней.⁶

Після вигнання німецьких окупантів в області залишилося 92111 голів великої рогатої худоби, 309 свиней та 50 овець. Особливою загрозою вважалося знищення окупантами тваринного генофонду. На всю область залишилося 22 бугаї, 126 жеребців, 130 хряків. Потреба складала 1320 бугаїв, 250 жеребців, 150 хряків. У зв'язку з цим обком партії звернувся до Наркомзему та Наркордгоспу з окремим проханням забезпечити область тваринами-запліднювачами.⁷

Інформація від 17 серпня 1944 р. про виконання планових завдань із розвитку колгоспного тваринництва по Кіровоградській області за перше півріччя 1944 р. підбиває перші підсумки відновлення колгоспного тваринництва.

Державний план контрактації великої рогатої худоби, затверджений урядом, складав 43440 голів. До 1 липня 1944 р. було законтрактовано 46140 голів (106,5%). План з контрактації овець сягав 1600 голів. Законтрактовано було 562 вівці (35,1%). План контрактації свиней складав 5000 голів. У реальності було законтрактовано 1207 свиней, (24%). На момент подання інформації було знято з контрактації і передано до колгоспних ферм телят всіх років – 5392 (11,7%), овець та кіз різного віку – 240 (11,5%), свиней різного віку – 568 (11,4%)⁸.

Крім того, колгоспи закупили для власних ферм, а також отримали у порядку передавання трофейного майна:

– великої рогатої худоби – 3725 голів, зокрема, корів – 1308;

– овець – 572, зокрема, маток – 434;

– кіз загалом 127 голів;

– свиней разом – 626, зокрема свиноматок 319 (сюди не входить худоба, здана колгоспами у фонд м'ясозачі);

– коней разом – 32462, зокрема, лошади 1944 р. – 2205.

Таким чином, станом на 01 липня 1944 р. у колгоспах перебувало:

– коней – 32462 (за планом – 31600, виконання плану 102,7%), зокрема лошади 2205 (за планом – 2300, виконання 96%, вижеребки на той момент продовжувалися);

– великої рогатої худоби – 9117, а за планом – 44200 (виконання 20,6%, не було знято з контрактації 40758), зокрема, корів 1308, а за планом – 1000 (130,8%);

– робочих волів 1043, за планом – 900 (виконання 116%), зокрема, волів на тягло 2256, а за планом – 24000 (9,4%, 22200 ще не зняті з контрактації);

– овець і кіз 938, за планом – 1800 (виконання 52,2%, на контрактації 322 голови), зокрема, маток 434, а за планом – 300 (виконання 144,6%);

– свиней 1194, а за планом – 6500 (виконання 18,4%, на контрактації залишилося 639 поросят), зокрема, свиноматок – 319, за планом – 1200 (виконання 26,6%).⁹

Невиконання плану з великої рогатої худоби пояснювалося тим, що контингент телят 1944 р. народження не досяг 6-місячного віку і не підлягав зняттю з контрактації. Пізні опороси призвели до затримки контрактації свиней, яка розгорталася лише з серпня – у період масових опоросів.

Відомо, що головною метою роботи колгоспного тваринництва було налагодження масового високотоварного виробництва молока та м'яса, що було неможливим без створення великих комплексів виробництва – колгоспних м'ясо-молочних ферм. Таким чином, керівництво області приділяло велику увагу саме цьому засобу для забезпечення м'ясо-молочною продукцією міського населення та армії.

У підзвітний період по колгоспам області було організовано наступну кількість тваринницьких ферм:

– МТФ – загалом 256 із запланованих 1729, тобто у кожному колгоспі по одній, з поголів'ям корів 6769, зокрема телиць 967 голів.

– СТФ – 85, з поголів'ям овець 815, зокрема маток 236.

– СТФ – 10 з поголів'ям свиней 255, зокрема маток 133.

У багатьох колгоспах наявність поголів'я худоби станом на 01 липня 1944 р. була менше встановленої для ферм кількості, а тому такі колгоспи, хоча й мали худобу, проте, у число колгоспів, що мають ферми не були включені. З цього можна зробити висновок про фактичну відсутність ферми як виробничого комплексу викликає науковий інтерес. Формально ж до таких, що мають ферми, відносили будь-які колгоспи з відповідною кількістю худоби¹⁰.

У цей же період на колгоспних молочно-товарних фермах у середньому надої від кожної корови становили 520 літрів молока. Порівняно низький надій молока пояснювався тим, що 21 район з 30 був звільнений від нацистської окупації лише у березні. Нормальний надій та облік молока налагодився лише у першій половині квітня. Тобто, облік молока у більшості випадків проведений був лише на 2,5–3 місяці, а це означає, що за місяць від кожної корови надоєно 170 літрів молока, що складає у середньорічній нормі 150% (округлено).

Значну увагу приділяв сільськогосподарський відділ обкому питанню природного відтворення поголів'я тварин. План кампанії зі злучки на 01.07.44 р. виконаний з такими показниками:

– кобиломаток нараховувалося 4685 з 5450 за планом (86%), сезон злучок тягнувся до 15 липня 1944 р.;

– корів та телят – 32924 із запланованих 76700 (42%), зокрема, колгоспних 874 із запланованих 1200 (73%);

– свинозлучок 2658, зокрема в колгоспах – 223 з 1200 (18,6%).

Порівняно невисокий відсоток запліднених корів і телиць, особливо у колгоспників, пояснювався, головним чином, нестачею бугаїв у весняний період кампанії запліднення. Ті бугаї, що були наявні, не були у більшості випадків доведені до заводського тіла, а деякі бугаї були віком від 1,5 до 1,8 років. І у першому, і в другому випадках колгоспи не могли дати виробникам повного навантаження. В окремих районах (Аджамський, Кіровоградський), а також у багатьох колгоспах області кампанія злучки у корів була розгорнута лише після ввезення туди бугайчиків 1943 р. народження, знятих з контрактації і перекинутих по районах на основі рішення обласної ради від 10.05.1944 № 385.

Також було перекинуто виробників:

– жеребців – 274, які були взяті з одних районів і завезені у 12 районів, що мали нестачу жеребців;

– бугаїв – 211 гол., що були взяті з 7 районів із надлишком бугаїв і перекинуті у 14 районів з нестачею бугаїв; крім того, колгоспи закупили і виміняли ще 50 бугаїв.

Таким чином, на той період в області було запліднювачів:

– жеребців – 306 із запланованих 400 (76,5%);

– бугаїв – 920 із запланованих 1500 (61,3%).

Потреба у бугаях врахована з розрахунку території по 60 бугаїв на район у середньому;

– хряків – 630 із 500 відповідно до плану (126%, в наявності 50% молодих, від 1,5 роки);

– баранів – 202, відповідно до плану – 200 (100%)¹¹.

Задля забезпечення кампанії злучок наступних років і виконання ремонту запліднювачів статевозрілого віку, обком партії вимагав поставити на вирощування молодняк у такій кількості:

– жеребчиків 977 (план 1200, виконання 81,4%), зокрема, 1944 р. н. 700 (план 700, 100%, план по 21-му району не затверджений);

– бугайчиків 1650 (план 2200, 75%);

– хряків 330 (план 1100, 30%);

– баранів 50 (300, 16,6%).

Бугайчики і хряки мали вибиратися і ставитися на вирощування на плем'я в міру зняття з контракції. Поставлений на плем'я молодняк був досить низьких генерацій (не більше 2-ї), а тому в процесі зростання певний відсоток передбачалося вибракувати.

Обком партії був змушений констатувати: «План штучного запліднення тварин у підзвітний період нами не виконаний». У підтвердження слів наводилися дані про те, що кобил було запліднено лише 340 замість запланованих 1000 (43%) (арк. 124), працювало лише 3 пункти.

Корів і телиць було обслужено лише 78 на одному пункті. І це при тому, що план складав 15000 (0,5%), запліднення овець не виконувалося взагалі при плановому заплідненні 3000 штук.

Для виконання плану штучного запліднення потрібно було завезти апаратуру на 20 кінських пунктів, 50 пунктів для великої рогатої худоби, 10 вівчарських пунктів. Фактично ж повних комплектів по окремих пунктах завезено не було. В області отримали набір окремої апаратури і за частин. Головним чином, розраховано було на вівчарські пункти на суму 25000 крб.

Крім зазначеного вище, для роботи пунктів область не мала необхідного контингенту запліднювачів. Обкому партії вдалося лише організувати три пункти для запліднення кобиломаток і один для великої рогатої худоби. До моменту запліднення овець планувалося організувати 10 пунктів штучного запліднення. Для роботи на цих пунктах було підготовлено на 2-х тижневих курсах 33 особи районних інструкторів зі штучного запліднення¹².

Окрім того, для нормального існування худоба повинна щось їсти. Тому велика увага була приділена проблемі заготівлі кормів для колгоспної худоби (селяни мали харчувати власну худобу). План накопичення грубих кормів (у переводі на сіно, як еквівалент) був встановлений у 480 тис. тон. За попередніми підрахунками накопичення грубих кормів в області перебувало на рівні 600–650 тис. у перерахунку на сіно¹³.

Відповідно до інформації від 6 вересня 1944 р. завідувачу сільськогосподарським відділом ЦК КП(б)У про підготовку до зимівлі худоби у колгоспах Кіровоградської області прогнозована кількість худоби на зиму 1944/45 рр. складала 32 тис. коней, 55 тис. голів великої рогатої худоби, 6,5 тис. свиней, 15 тис. овець. Потрібна кількість кормів складала відповідно до існуючих норм 221 тис. т. грубих кормів у сінному еквіваленті (у наявності було 345 тис. т.), зокрема сіна 71 тис. т. (реально 44 тис. т.), соковитих кормів

150 тис. т. (реально 30 тис. т.), зокрема, силосу 100 тис. т. (на той момент 1 тис. т.).

Таким чином, у області не вистачало для повного задоволення потреб сіна 27 тис. т. та соковитих кормів 120 тис. т. Нестачу сіна передбачалося перекрити за рахунок соломи та полови, яких колгоспи накопичили у достатній кількості. Силос планували додатково закласти з гички у час збирання цукрового буряку. Крім того, в області було 1252 га посівів кормових коренеплодів, врожай яких мав дати не менше 25 тис. соковитих кормів.

Питання про концентровані корми мало бути вирішене після виконання колгоспами планів постачання зерна державі. Враховуючи, що врожай вівса та ячменю майже у всіх колгоспах був незначний, концентровані корми планувалося засипати за рахунок кукурудзи та відходів продовольчих культур¹⁴.

Ближче до зими постала перед керівництвом області проблема приміщень для розміщення колгоспної худоби. Через те, що більшість будівель для тварин було пошкоджено під час бойових дій, підготовка до зими була розпочата ще у липні.

Станом на 1 вересня 1944 р. область потребувала 1726 конюшень на 32000 коней. Реально в області було 1895 конюшень на 56900 місць. Гірше було з іншими будівлями. Так, корівників потрібно було 1726 на 55000 голів, реально в області було 1320 приміщень на 35699 голів. Свинарників потрібно було 745 на 6500 голів, реально було 687 на 26720 місць. Потреба у вівчарнях сягала 981 на 15000 худоби, а в наявності було 340 приміщень на 29889 осіб. Остаточні дати ремонту для конюшень та корівників визначалися 10 жовтня, а для свинарників та вівчарень – 25 жовтня.

Деякі колгоспи (ім. Шевченка, «Красный селятель», «Добробут» Олександрівського району; окремі колгоспи Долинського, Єлисаветградського, Компаніївського районів) взагалі не мали приміщень для тварин, вони були зруйновані під час бойових дій.

Для ремонту потрібно було лісоматеріалу-кругляка 75 тис. кубометрів, пиломатеріалу – 60 тис. куб. м., цвяхів – 1 т., скла – 2,5 тис. ящиків. Проте, в рахунок заявки з Наркомзему УРСР було отримано на вересень лише 70 тис. куб. м. кругляка з місцевих лісів, а частина його взагалі не отримана, оскільки колгоспи, розташовані далеко від лісів, дуже повільно його вивозили.

Стан тваринництва та підготовка худоби до зимівлі були перевірені на місцях робітниками

обкому. За результатами перевірки бюро вимагало від секретарів райкомів та голів райвиконкомів:

– виділити у кожному колгоспі спеціальні ремонтні бригади теслярів, покрівельщиків, мазальщиків; надати допомогу колгоспам, не забезпеченим тваринницькими будівлями у розміщенні худоби у приміщеннях колгоспників на договірних засадах;

– перевірити у кожному колгоспі стан заготівлі кормів і організувати прибирання отави та закладення пізнього силосу до повного виконання планів у заготівлі кормів;

– усі корми передати по актах завідувачам колгоспним тваринництвом, поклавши на них усю відповідальність за збереження кормів і витрати відповідно до норм; забезпечити постійний ветеринарний огляд усіх тварин;

– укомплектувати тваринницькі бригади, у першу чергу, за рахунок колгоспників, які раніше працювали на фермах, а також за рахунок колгоспників, які мали добрі показники у тваринництві в 1944 р.;

– силами зооветпрацівників провести інструктаж представникам тваринницьких бригад з питань підготовки молодняка до зимівлі, харчування, догляду та збереження молодняка.

Станом на початок жовтня у колгоспах продовжували здійснювати обмір заготовлених кормів і передавання відповідно до актів завідувачам тваринницьких ферм; також утеплювалися приміщення, з'ясовувалися можливості розміщення худоби у приміщеннях колгоспників.

У колгоспах проведена велика робота з ліквідації корости коней. З 10179 коней, уражених кліщем, виліковано 3624 коней. У районах хвороба ліквідована повністю, а у 25 – залишилися коні,

які перебували на лікуванні. Для цього у колгоспах працювало 126 газових камер. До настання холодів короста була повністю ліквідована¹⁵.

Вивчення матеріалів, що стосуються післявоєнного відродження Кіровоградської області, дає цікавий матеріал для нових висновків щодо функціонування радянської політичної та економічної системи. Кожного разу, глибше вивчаючи дії партійних та державних органів, упевнюємось у тому, що головною метою цієї системи було відтворення і підтримка існування самої системи, і в багатьох випадках – всупереч інтересам народу. Колгоспна система, як частина величезної держави-фабрики, – не виняток. Поняття післявоєнного відродження стосувалося, насамперед, відбудови колгоспів, які мали забезпечити інтереси країни, але не селян. Подальше вивчення проблеми відновлення сільського господарства у період визволення Кіровоградської області від нацистських загарбників становить серйозну перспективу наукових досліджень.

¹ Державний архів Кіровоградської області, ФП-429, оп. 4, спр. 34, арк. 1.

² Там само, арк. 4.

³ Там само, арк. 12.

⁴ Там само, ФР-2860, оп. 1, спр. 64, арк. 136.

⁵ Там само., ФП-429, оп. 4, спр. 34, арк. 102.

⁶ Там само, арк. 104.

⁷ Там само, арк. 111.

⁸ Там само, арк. 120.

⁹ Там само, арк. 121.

¹⁰ Там само, арк. 122.

¹¹ Там само, арк. 123.

¹² Там само, арк. 125.

¹³ Там само, арк. 126.

¹⁴ Там само, арк. 127.

¹⁵ Там само, арк. 128–129.

В статье проанализированы основные направления работы и конкретные мероприятия партийного руководства Кировоградской области по восстановлению колхозного животноводства в 1944 г.

Ключевые слова: Вторая мировая война, освобождение, сельское хозяйство, животноводство.

The article analyzes the main areas of work and specific activities of the party leadership of Kirovohrad region to restore the collective farms livestock in 1944

Key words: World War II, liberation, agriculture, animal husbandry.